

MEDIOEVO Y LITERATURA

Actas del V Congreso de la Asociación
Hispanica de Literatura Medieval

(Granada, 27 septiembre - 1 octubre 1993)

Volumen III

Edición de Juan Paredes

GRANADA
1995

© ANÓNIMAS Y COLECTIVAS.

© UNIVERSIDAD DE GRANADA.

MEDIOEVO Y LITERATURA.

ISBN: 84-338-2023-0. (Obra completa).

ISBN: 84-338-2024-9. (Tomo I).

ISBN: 84-338-2025-7. (Tomo II).

ISBN: 84-338-2026-5. (Tomo III).

ISBN: 84-338-2027-3. (Tomo IV).

Depósito legal: GR/232-1995.

Edita e imprime: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Granada. Campus Universitario de Cartuja. Granada.

Printed in Spain

Impreso en España

Oralitat i narratologia: Episodis narratius en la cronística de les literatures peninsulars

I.- L'estudi de fonts i la teoria i història dels gèneres aviat van trobar en el nexa èpica-historigrafia la via per explicar l'antelació de continguts i l'ampliació de recursos estructurals en els registres establerts, anant de la datació genealògica al quadre històric, un dels llinars del relat. En la noció mateixa de *prosificació* descobriren, d'altra banda, la panacea del que els documents perduts no podien provar. Manuel Milà i Fontanals –*De poesía heroico-popular* (1874)– en va apuntar el primer indici a l'espai peninsular, qüestió que s'han encarregat de reexaminar i ampliar investigacions posteriors. Tornar sobre alguns estudis castellans, catalans i portuguesos ja clàssics i revisar més recents aportacions al tema ens ha fet reflexionar sobre un aspecte, pel que sembla, no sempre aprofitat per la crítica favorable a la prosificació: la presència de signes orals com a prova de la font èpica –no només el caràcter oral de la font– i, en correspondència amb el seu manteniment o gradual desaparició, la creixent narrativitat en prosa. Un posterior i triple exercici de rastreig d'aquests signes i el que té de significatiu el seu índex d'aparició en sengles versions d'una mateixa tradició, completa el nostre treball.

II.- No remuntarem a remots nivells teòrics en la relació èpica- crònica ni en la teoria i proves de la prosificació. Ens interessa més veure les advertències fetes sobre la incidència de l'element joglaresc en el món on va germinar el relat en prosa i la latent narrativitat, així com el perfil dels seus recursos en la coordinada joglaresca. R. Menéndez Pidal (1951: pp.50-51) assenyala que la incorporació en la narració històrica d'esdeveniments tractats per la tradició oral ja és practicada per les cròniques llatines –així la *Najerense* que potencia segons la finalitat un discurs més enumeratiu o més narratiu, o el Tudense (R. Menéndez Pidal, 1980: pp.XXVIII, XXXVIII-XLIV)–. Alfonso X, per la seva banda, hi afegirà l'ús de la llengua en què allò era cantat i contat pel joglar. Davant d'un nou receptor desconnectat de la cultura expressada en llatí, es requerien unes noves fonts (R.

Menéndez Pidal, 1981: XLIX) i, òbviament, unes noves formes expressives. Només així no es buscaria informació fora de la crònica per part d'un públic com més va més ampli. Vagi aquí un reconeixement implícit a la importància de què gaudeix el joglar al segle XIII, el crèdit cultural i històric del qual pot ser confirmat per moralistes eclesiàstics i que, d'acord amb les *Partidas*, està incorporat a l'interior de l'espai cavalleresc, ja que els joglars distrauran els cavallers durant els seus banquets amb cançons de gesta (R. Menéndez Pidal 1951: pp.52-53; 1942: pp.228-229). Idèntica realitat és la que transmet Ramon Llull en parlar dels "recontadors de noves" o la notícia segons la qual Pere IV el Cerimoniós tenia adscrits al seu servei joglars de gesta o "referendari gestorum antiquorum" (R. Menéndez Pidal, 1942: pp.238-239; M. de Riquer, 1984: vol.I, pp. 391-393), i a ella remet també, potser amb un deix d'ironia, *Tirant lo Blanc* en el capítol CCLXXXII en què el menjar és acompanyat dels recitats sobre les aventures de l'heroi present a l'àgape. Ve al cas recordar aquests fets coneguts, que es podrien ampliar amb referències a figures ja confluents com D. Dionis –admirador de la poesia folklòrica al mateix temps que en les seves composicions al·ludeix als personatges del *roman* (A. Saraiva, O. Lopes, 1979: pp.53,94)–, atès que creiem que la presència del joglar en els límits de l'alta cultura no només obeeix a raons lingüístiques o de continguts sinó també d'identificació amb unes fórmules de plasmació narrativa atractives i reconeixedores: no n'hi havia prou amb donar compte dels esdeveniments concisos, àridament com en el crònicon, sinó "...como el público estaba acostumbrado a oírlos" (R. Menéndez Pidal, 1951: pp.67, 51; 1980: pp. XXVI-XXVII). En aquest *com* pensem que no està només l'*útil* lingüístic sinó també la *manera*. La crònica per tant, a través de la prosificació, reconeix una font i un mitjà i no pot ser aliena a la seva *manera*. Aquesta deu haver sobreviscut en l'alineació dels primitius versos, més enllà dels assonants, projectant sobre l'escripturació signes d'oralitat. Repetim, no de constatació que la font és suposadament oral del tipus "segund dizen los ancianos que son muy antiguos" o "diu lo conte". S'haurien de poder evidenciar en aquest batec que no fa callar definitivament el "ritmo" i el "jeito" prosístic buscat pel cronista, d'acord amb A.J. Saraiva (1991: p.17).

En els esmentats signes s'ha de descobrir, a més a més, el perfil de la seva narrativitat que la creixent prosa anirà modificant. És precisament aquí on volem instal·lar-nos amb consciència diacrònica del procés. Cal tenir present que l'element oral conté la narració. L'epopeia, seguim amb R. Menéndez Pidal (1951: pp.57, 62, 66), més que fets concrets proporciona a la crònica situacions, costums, ideari i ambient que, és lògic pensar, ella havia resolt d'una determinada manera, afegim nosaltres: és mitjançant aquest model que la crònica llatina amplia la seva informació i ambientació en la versió romanç, i aquesta, afegim novament, es

projecta damunt creixents formes novel·lesques. No s'ha d'oblidar que, pel que sembla, la constatació de la prosificació no sempre és material. R. Menéndez Pidal (1951: pp.54, 56) diu que de vegades el reconeixement d'una suposada cançó de gesta és factible "por el fuerte caracter épico" que mantenen els episodis o pels detalls que es donen. M. de Montoliu (1959: pp.30, 32) al·ludeix al caràcter èpic del *Libre dels Feyts* de Jaume I, al seu "epos popular" o al "caràcter èpic" per exemple dels seus personatges com a trets que poden ser transsumpte de les originàries *Cròniques rimades*, però que no es constaten només per rastres de versificació. F. Soldevila (1971: p.54) es refereix al "batec vital" dels versos en la prosa quan, a vegades, aquesta no ens els descobreix obertament. En tot això s'haurien de veure ressonàncies d'un món previ que l'escripturació va suplantant. Els signes d'oralitat podrien ajudar a detectar-lo al mateix temps que la seva progressiva reducció va demostrant la substitució per un altre codi cultural. R. Menéndez Pidal (1942: pp.224, 235) remet a una època d'apogeu de l'element joglaresc com a font en la historiografia del centre-occident peninsular, de 1289 a 1344, i indica com la derivació cap al poema heroic augmentat va fent perdre una funció historiogràfica i tendeix envers el novel·lesc- cavalleresc. Les prosificacions dels segles XIV i XV, ens diu, (1942: pp.245-246, 261; 1980: pp.LX-LXXIII) proven, fins i tot, una manera arcaitzant, en recuperar versions antigues de cançons de gesta, però des del segle XV s'adverteix –per fragmentació i ruptura del discurs– la prosificació a partir dels romanços no a partir de cançons. En aquest procés es va donant una ampliació de l'argument que pot entendre's com a novel·lització i, al mateix temps, un abandonament de l'element verista –tret essencial del poema èpic primitiu– que es correspon amb el desinterès per part del cronista (R. Menéndez Pidal, 1980: pp.LXVIII-LXIX, LXXIII-LXXIV). Aquest tal vegada va ser el moment en què tota aquella matèria pogué interessar a l'enquadrament novel·lesc que ja disposava dels seus recursos narratius per a rentabilitzar la seva narrativitat, potenciant sota formes diverses el *caràcter novel·lesc* que els vells arguments contenien embrionàriament, com exemplifica sobre l'episodi de la desgràcia conjugal de Garci Fernández a la *Crònica General* R. Menéndez Pidal, 1939-2: pp. 1-27), o com hem ressenyat en un altre lloc sobre les diverses versions de l'engendrament de Jaume I en les cròniques catalanes (J.M. Ribera, 1991: pp.685-686). Les continuades reelaboracions, com en el segon cas citat, pogueren traduir-se en ampliacions argumentals que, al seu torn, comportaren una pèrdua de la sobrietat inicial, com veu R. Menéndez Pidal (1934-1: pp.32, d. 54) en la sort de la *Leyenda de los Infantes de Lara*. Si, fins i tot, la refundició de tradicions, en recarregar l'acció, anunciaria el llibre de cavalleries (R. Menéndez Pidal, 1942: p.226), podem pensar que s'anés donant, al mateix temps, un abandonament de certes formes davant la recerca d'altres,

procés que s'accentuaria amb el pas del vers a la prosa. I si encara hi ha cròniques que opten expressament per la versió joglaresca anant a l'encontre d'un receptor establert (R. Menéndez Pidal, 1942: p.243), d'altres podrien aventurar-se a la recerca d'un lector en formació.

En aquest procés i encara que, com ja s'ha dit, l'epopeia engrandeix l'espai literari de la crònica, no és menys cert que el detall va en contra de l'element oral (R. Menéndez Pidal, 1980: p. XLVI). Així, a mesura que les cròniques van incloent variacions que ampliiïn o contradiguin les relacions anteriors, d'acord amb la versió joglaresca més divulgada en el moment de la prosificació, i que es vagi complicant novel·lescament la linealitat èpica amb incidents o exageració de caràcters (R. Menéndez Pidal, 1980: pp.XXVII, LVI-LVII) han d'evolucionar els registres expressius i una remota teatralitat deu haver-se anat substituint per una més novel·lesca narrativitat. Per això s'ha pogut parlar de la creixent novel·lització de les tradicions a partir de l'esmentat caràcter novel·lesc del relat (R. Menéndez Pidal, 1973: pp.LXXIV-LXXV). Aspecte que a l'espai hispànic pot estar animat pel caràcter verista de la seva èpica i pel tret de la coetaneïtat (R. Menéndez Pidal, 1951: p.52; 1980: pp.XXIII, XLIII).

Creiem que a aquest procés es fa referència quan, sobre terreny lusità, s'advoca per orals cançons joglaresques, dotades d'un estil diferent del dels relats d'origen monàstic, i que són acollides en les cròniques (A.J. Saraiva, O. Lopes, 1979: pp.72, 78, 82). Un estil que modula el perfil de les diferents incorporacions. Per M. Rodrigues Lapa (1981: pp.300, 296-297), després de remetre a Saraiva i Cintra, la *Lenda de Afonso Henriques*, en la seva doble versió portuguesa, no només és el resultat d'una prosificació, sinó un doble exercici estilístic que va amagant la vivesa i el més concret sota el discurs indirecte i la carrega d'elements més literaris. En la seva immediatesa, la versió de la *IV Crònica Breve de Sta. Cruz*, hipotètic fragment de la redacció primitiva de la *Crònica Geral de Espanha de 1344* (L.F. Lindley Cintra, 1983: pp. CCCLVI- CCCLVII, CCCLXXII-CCCLXXXV), seria una mostra d'oralitat mixta, mentre que la versió de la *III Crònica Breve* seria exemple d'oralitat segona. Cal recordar que no parlem de l'increment de l'element llegandari sota influència d'altres relats no històrics (L.F. Lindley Cintra, 1983: pp. CCCLXI-CCCLXII), sinó de formes literàries. En les versions de la castellana *Crònica de los XX Reyes* y de la *Crònica Geral de Espanha de 1344* que es correspon amb la de la *III Crònica Breve*, L.F. Lindley Cintra (1983: pp. CCCLXIII-CCCLXIV, CCCLXXXVIII-CCCLXXXIX) veu una major vivor, complexitat i equilibri, així com detalls i increments que resolen salts i ambigüitats de la *IV Crònica Breve*. A.J. Saraiva que ha comparat les dues versions de les *Crònica Breves* (1950) i la de la *IV* amb la de la *Crònica de los XX Reyes* (1968) opta per destacar en aquest últim exercici l'oposició entre

major antigüitat / procés més adelantat de prosificació, oposició que es correspondria amb caràcter dens / caràcter analític, poeticitat / prosaisme, empremta oral / estructura prosística, elements sobreentesos / explicitació narrativa, intencionalitat mitjançant l'entonació de la veu / increment caracteritzador: en definitiva *manera dramàtica* d'alè joglaresc i que requereix la visualització escènica, enfront de *manera narrativa* encaminada a una complexitat arquitectònica pròpia de l'element novel·lesc. Mentre Cintra defensa la forma més literària, Saraiva, al igual que Menéndez Pidal davant l'esmentat cas de *Los Infantes de Lara*, s'inclina per la forma més oral. Caldria per tant reconèixer "... duas atitudes diferentes" (A.J.Saraiva, 1968: p.30), entre ambdues posicions assistim al gradual abandonament dels signes d'oralitat. En aquest camí es va substituint l'expressió més arcaica per un llenguatge més modernitzat, certament, però de manera paral·lela es va "...atenuando o carácter abruptamente dramático" de la versió més antiga (A.J.Saraiva, 1991: pp.25-27, 22). I si en un primer pas hem sortit d'un "mausoleo" –referència a la lacònica informació del cronicon– per entrar en un àgil "teatro de feria", podem anar descobrint "... un verdadeiro novelista ou dramaturgo capaz de surpreender criaturas vivas em accção" (A.J. Saraiva, 1991: pp.19-20).

Ara bé, es tracta de reconèixer si tot això només es capta en el moment de detectar la prosificació, àdhuc fins a quin punt és aquesta última la que interessa o no. A. J. Saraiva treballa sobre versions en prosa i veu l'evolució tenint en compte el caire que van prenent elements morfosintàctics. Això permet una reconsideració històrico-cultural sobre la noció de literarietat. Només després, quasi per altra part, passa a reconstruir el poema sobre Afonso Henriques (1991: pp.29-51). Per la seva banda S. Asperti (1993), en tractar sobre la prosificació en català, més concretament en el *Libre dels Feyts*, però sense desatendre el marc romànic, desqualifica per analògic el mètode seguit per crítics com Montoliu i Soldevila per detectar aquests rastres èpics en forçats assonants. El que ara ens interessa a nosaltres destacar del seu estudi és, en primer lloc, que elimina certes construccions lingüístiques com a signe de joglaria, conclouent que són pròpies de la prosa del segle XIII (S. Asperti, 1993: pp.102, 104, 106, 123, 135-136) i, en segon lloc, que nega aquella clau abstracta de la presència subjacent de l'*element èpic* com ambigu indicatiu allà on no podia refer-se la versificació. S. Asperti (1993: pp.97-99, 124-135) es refereix a l'equivocat abast del terme, a la individualitat dels personatges que mai són herois col·lectius, al "realisme substancial" i a l'estructura individual i subjectiva del *Libre dels Feyts*, a la seva naturalesa "antièpica" que "... no intenta suscitar emocions al públic" sinó "comunicar-ne", tot en primera persona. No vol dir, però, que negui l'existència d'una possible poesia èpica catalana, ans al contrari, en suggereix un adequat rastreig a les cròniques de Desclot i Muntaner; o el que és més significatiu, el reconeixement de l'adopció de

les seves maneres expressives a un contingut heroic o llegendari (S. Asperti, 1993: pp.136-137), *pre-novel·lesc* podríem dir-ne d'acord amb tot el que s'ha exposat anteriorment. Fins aquí es projectarien les formes d'un món a punt de desaparèixer i d'antiga expressió oral, vàlid fins que l'escripturació anés trobant maneres substitutives.

Saraiva deixaria resolta la nostra línia de treball sinó fos perquè intentàvem cenyir la seva constatació a la taula de signes d'oralitat que vàrem configurar, per tal de procedir a distingir-los i classificar-los, en un estudi anterior (D. Madrenas - J.M. Ribera, 1993-1). Asperti, fins i tot per a les tradicions que només en part comencen a qüestionar la fiabilitat de la reversificació com a prova de la prosificació, ens aclareix els dubtes sobre que sigui aquesta última l'únic mètode possible per recuperar la notícia d'un estadi cultural previ. Recordem per acabar que ja Menéndez Pidal (1980: p.LIV) va advertir sobre l'abús que es pot cometre a l'hora de rastrejar versos ocults darrera la prosa. En considerar-ho una pràctica no sempre recomanable coincideixen també estudis més recents (C. Alvar - M. Alvar, 1991: p.77).

III.- Amb el propòsit de donar una aplicació pràctica a tota la base teòrica succintament exposada, hem escollit, en el cas castellà i portugués, dos dels episodis cronístics que semblen confirmar amb més solidesa la teoria de la prosificació de les cançons de gesta i que han estat subjectes a la reversificació, *Los Infantes de Lara* i *Afonso Henriques*. En el cas català optem per un fragment, *L'engendrament de Jaume I*, –sotmés també a l'intent de reconstrucció del suposat poema que s'amaga sota la narració (F.Soldevila, 1957) i al rastreig de les seves possibles fonts llegendàries (M. de Montoliu, 1959: pp.27, 42; M. de Riquer, 1984: p.386)–, per tal com mostra un suggestiu procés d'increments narratius en les tres primeres cròniques catalanes que el fa molt adient per exemplificar tot el que hem dit.

a) La presència d'increments narratius queda ben palesa en comparar la versió que fa la *Crònica General de 1344* de la *Leyenda de los Siete Infantes de Lara* amb la de la *Primera Crònica General* de Alfonso X, estudi contrastiu en el que no entrarem a fons perquè escapa dels nostres interessos i, d'altra banda, ja ha estat convenientment realitzat per la crítica –A. Deyermond (1987), C. y M. Alvar (1991)–. Feta la revisió de l'esquema argumental mantingut en les dues versions –molt similar fins que es produeix la mort dels infants–, només esmentarem un parell d'episodis, a tall d'exemple, que considerem significatius per evidenciar dits increments: el dels planys de Gonzalo Gústioz davant cadascun dels caps dels seus fills, segons la versió de la *Crònica de 1344*, molt més extens que en la

crònica alfonsí; –tornarem sobre ell més endavant per tractar un altre aspecte–, i el de la venjança de Mudarra, narrat també amb molt més detall en aquesta crònica; és de destacar, així mateix, la importància que adquireix en ella aquest personatge.

D'acord amb el que hem plantejat a l'apartat anterior, podríem pensar que aquest major nivell del que ens atrevim a nomenar novel·lització hauria de correspondre's amb un reemplaçament, si més no progressiu, dels signes d'oralitat en què es recolza la narrativitat èpica per uns altres indicadors d'una nova narrativitat incrementada per les formes en prosa. El contrast entre els dos textos, pel que fa als signes d'oralitat, ve a fer– nos acceptar, en canvi, que no existeix encara una substitució retòrica en l'escripturació dels fets que sí han anat passant de la precisa nota informativa –pròpia del poema èpic– a la construcció d'un món novel·lesc. Realitzat un buidat exhaustiu dels esmentats signes dels capítols corresponents de cada versió, en podem oferir alguns exemples, atenent-nos a la nostra mencionada taula:

SENYALS REFERENCIALS: Temps: “Quando esto vieron” (PCG, p.210), “...quando aquello oyo” (PCG, p.211 / CG1344, p.252), “Pues que” (PCG, p.213), “tres dias” (PCG, p.216), “dof dias auia” (CG1344, p.264), “Empos esto, a cabo de pocos dias” (PCG, p.217), “E dende a poco tiempo”, “E luego” (CG1344, p.255), “toda la noche” (PCG, p.220), “E otro dia de mañana” (CG1344, pp.261-262), “En aquell anno” (PCG, p.243), “E duro diseocho años” (CG1344, p.289).

Espai: “en la çibdad de Burgos”, “fue llegado a Cordoua” (PCG, pp.208, 220), “entre Barbadiello e Salas” (CG1344, p.259), “que seyen y con ella” (PCG, p.209), “cuemo ella fuera alli” (PCG, p.210), “fueron pora alla”, (PCG, p.212), “entraron en una huerta que auie y, çercal palacio” (PCG, p.213), en medio de so corral”, “en medio de un campo” (PCG, p.216 / CG1344, p.312), “tornose pora yr se a Salas, et yendo assi por el camino”, “yendo por el camino” (PCG, p.223 / CG1344, p.258).

SENYALS INTENCIONALS: Tendenciositat: “et avie una hermana muy buena duenna et complida de todos bienes et de todas buenas costumbres” (PCG, p.208), “Et Munno Salido, [...] era muy buen aguerero et departie muy buenos agueros” (PCG, p.222), “et cuemo quier que los seys infantes [...] lidiassen muy bien, et muy esforçada mientre” (PCG, p.234 / CG1344, p.275), “Roy Blasquez, el traydor”, “a la cafa del traydor de Ruy Vafques” (PCG, p.235 / CG1344, p.294), “fu hermana, que era muy fermofa e muy mançeba” (CG1344, p.284), “non auia en la tierra qui lo mejor fisiefe nin tan bien” (CG1344, p.290). Captació (personatge): “don Rodrigo” (PCG, p.212), “amigas” (PCG, p.213), “cunnado, uos sabedes bien...” (PCG, p.218), “ay mios vassallos!” (PCG, p.225), “Gonçaluo Gustioz, cuemo te ua?” (PCG, p.236), “armad vos, fijos” (PCG, p.228 / CG1344, p.270). Cortesia (personatge): “mucho me plaze de lo que dezides” (PCG, p.221), “amigo, yt a buena uentura” (PCG, p.231), “Dios vos

falue, Muño Salido” (CG1344, p.280). Implicació / Reacció: “començo de fazer so duelo et so llanto tan grand sobrellos, que non a omne que lo uiesse que se pudiesse sofrir de non llorar” (PCG, p.237)

INDUCTOR: “Aquel Roy Blasquez de quien dixiemos” (PCG, p.208), “segund dize la estoria”, “afi como vos lo la efortia contara adelante” (PCG, p.209 / CG1344, p.251), “Contado auemos ya ante defto” (CG1344, p.249), “Agora dexamos aqui de fablar de donna Llambla, et diremos de don Rodrigo, so marido, et de don Gonçaluo Gustioz” (PCG, p.216 / CG1344, p.258), “assi cuemo auemos dicho”, “afi como agora diremos aqui” (PCG, p.235 / CG1344, p.263). “Oracularitat”: “e Coyança es la cibdad a que agora dizen Valencia” (PCG, p.243), “e reçibiolo por fijo como manda el fuero de Castiella” (CG1344, p.302), “ouo nonbre de alli adelante Val de Efpera, e afi lo ha oy dia” (CG1344, p.306).

MIMICA de l'ORALITZADOR: “alço arriba el braço con aquell astil que leuaua, et dio con ell un tan grand golpe en la cabeça” (PCG, p.211), “et tomo so açor en mano” (PCG, p.213)), “tiro muy ayna el espada de la bayna” (PCG, p.225), “e befaron fe en los ombros e abraçaronfe”, “començo de llorar e lançar mano en las baruas” (CG1344, pp.276-277), “tomo una sortija de oro que tenie en su mano, et partiola por medio, et diol a ella lameeat”

(PCG, p.239), “e llegofe a Gonçalo Guftios e tomole por los braços e alçole, e afentofe a par del...” (CG1344, p.285)

De tot el seguit de comentaris que ens ha anat suggerint, sobre la pròpia estructura narrativa del relat o sobre història de la cultura pel que fa al seu estadi oral, dur a terme aquest recompte que ara només podem oferir molt breument, per raons òbvies d'espai i temps, assenyalarem tan sols el que respecta a la figura de l'inductor –que considerem bàsica a l'hora de pensar en una teatralitat oralitzadora de la tradició–, per quan aquesta està molt menys matitzada que en d'altres textos narratius sobre els quals havíem treballat anteriorment (D. Madrenas, J.M. Ribera, 1993-1 / 1993-2). La reducció d'aquesta presència ens hauria de fer pensar, tal vegada, que es correspon amb l'allunyament del codi oral. Però, precisament, la versió de la *Crònica General de 1344*, que pels esmentats increments estaria més a prop d'un estadi novel·lesc, ens ofereix indicis que no deixen de ser “curiosos”. “E el primero que y lanço fu vara fue Garçi Ferrandes, e defpues Ruy Vafques, e defpues Muño Salido, el que bien cato las aues” (p.251), se'ns diu al capítol I, observació sobre aquest últim personatge que no adquireix el seu sentit fins el capítol IV on es posen de manifest les seves facultats adivinatòries en presagiar el tràgic desenllaç. Es tracta d'una mera fórmula?, cosa que ens fa dubtar el temps verbal emprat (“cato”), o d'un intent per part de l'inductor d'establir un grau de complicitat amb el receptor i/o de crear-li una expectativa?. Cal anar amb molta cura a l'hora d'emetre una resposta.

Tornem a la qüestió dels planys de Gonzalo Gústioz a la versió de la *Crònica General de 1344*. Seria molt fàcil suposar que aquestes formes forçadament verbalitzades haurien de ser un signe de cultura oral o, fins i tot, un intent de regressió voluntària a aquell estadi. Pensem, però, que en el moment de la seva escripturació, el “plany” ja és una forma gairebé literaturitzada i no té perquè ser un ressò d’antigues dramatitzacions joglaresques.

b) Donada la concisió extrema amb què és relatat pel propi Jaume I en el *Libre dels Feys* l’episodi del seu engendrament, no resulta estrany que hagi estat considerat com indicatiu de l’estil èpic, atès que la versió reial té la senzillesa i la sobrietat d’un fet històric. La llegenda no figura en la *Crònica* de Jaume I; pel que sembla, l’únic que es pretén és constatar la notícia, més enllà de la funció testimonial res no interessa a la veu informadora. Les dues versions següents de l’esmentat episodi, contingudes en les cròniques d’en Desclot i Muntaner, presenten un nivell d’increments narratius i/o un desenvolupament novel·lesc que, al marge dels possibles interessos històrics, poden tenir la seva significació literària. Deixant quasi de banda, per la seva brevetat, la primera versió citada i seguint el mateix procediment que en el cas de les cròniques castellanques, hem efectuat un recompte dels signes d’oralitat. Heus aquí alguns exemples:

SENYALS REFERENCIALS: Temps: “aquella nit”, “e quan”, “e puis” (LDF, p.5), “D’aquí avant”, “E quan venc a poc de temps”, “quan venc al vespre”, “al matí”, “E un jorn” (BD, pp.409-410), “prop de l’alba”, “e llavors”, “vui és dissabte”, “el dicmenge següent a vespre” (RM, p.670)

Espai: “en l’església”, “a la casa”, “prop del bressol” (LDF, p.5), “a Montpesller”, “aquí”, “en un castell assats prop de Montpesller”, “al seu llit”, (BD, pp.408-409), “en la sua cambra”, “vós vendrets a nós ací e’l lloc del consolat de Montpesller” (RM, p.670)

SENYALS INTENCIONALS: Tendenciositat: “era un dels pus altius reis del món”, “aquesta dona era molt de bona vida, e honesta e plasant a Déu...”, “era hom bo e lleial” (BD, p.409), “oí la llur raon, qui era santa e justa” (RM, p.670). Captació / Cortesia (personatge): “Amic [...] vós siats ben vengut”, “Madona[...] grans mercès!”, “Amic [...], be em plau ço que deïts” (BD, p.409), “Dic-vos, senyors”, “a honor de Déu e de madona santa Maria” (RM, p.670). Implicació / Reacció (personatge): “Ara, sabets vós què us volem dir?” (RM, p.669).

INDUCTOR: “E aquí ella és soterrada molt honradament, llaïns en l’esgleia de Sent Pere”, “Ara lleixa a parlar lo llibre del rei En Pere [...], e parlarà dels feits qui esdevenegen als tres reis d’Espanya...” (BD, p.410), “E per ço que tots aquells ho sàpien qui d’aquí avant oïran aquest llibre, ho vull jo recontar”, “e podets-vos bé pensar que tots estegueren aquella setmana en oracions e en

dejunis...”, “així com a Ell venc en plaer e avant oirets”, “en aquell acabament que havets oït que era tractat”, “així com davant és dit que era ordonat” (RM, pp.669, 671)

MIMICA de l'ORALITZADOR: “venc davant ella”, “se despullà e es descalçà” (BD, pp.409-410), “agenollats en oracions tots ensems”, “ab son ciri encès en la mà”, “e saltà tantost sobre el llit e pres l'espaa en la mà” (RM, p.671)

Si les versions de Desclot i Muntaner persegueixen, com hem dit abans, una funció narrativa o novel·lesca, més que no pas únicament informativa, caldria pensar, en la mida en què es mantenen signes d'oralitat, que la prosa no ha trobat encara formes explicitadores del seu desig narratiu. Tal vegada per això el que fan ambdós cronistes a l'hora de convertir la notícia en argument és potenciar les estructures dialogades. Tot i ser un recurs més emprat per Desclot, també Muntaner posa el relat en boca dels personatges, la qual cosa dóna lloc a llargues verbalitzacions, ja sigui per part dels cònsols i prohoms de Montpeller, ja sigui per part del propi Muntaner-inductor que, responent a una suposada pregunta retòrica del receptor –“Ara poria hom dir”(p.671)–, ens informa després d'un significatiu: “Jo responc e dic” (p.671). D'altra banda, el nivell conversacional de Muntaner és ben manifest en les nombroses apel·lacions apostròfiques –en contrast amb la pobresa apel·lativa de Desclot–, recurs estilístic procedent de la narrativa oral que apareix tant en la narració com en el parlament d'un personatge. (J. M. Sobré, 1978: pp.38-39).

Hem d'interpretar el “silenci” del rei sobre el seu engendrament com una desconexió de les circumstàncies que el varen fer possible?. Es fa difícil de creure, precisament perquè, malgrat que en el capítol V del *Libre dels Feys*, Jaume I insisteix en atribuir-lo a la intervenció divina, quan en el capítol 48 torna a referir-se a aquell episodi, junt a les “meravelles”, que es correspondrien amb la menció a la voluntat de Déu, ens parla també de les “condicions” (LDF, p.28). Més aviat sembla que, per tal de complir amb l'esmentada funció *testimonial*, no considerà oportú d'informar sobre el que també devien ser *notícies* al voltant del seu engendrament i que cronistes posteriors tractaren segons els seus interessos, tal vegada –afegeix J.M. Sobré (1978: p.77)– amb el propòsit de donar a la figura del rei una aura d'heroi llegandari i èpic.

c) Per últim, hem dut a terme un buidat exhaustiu dels signes d'oralitat de dues versions de la *Lenda de Afonso Henriques* –ajustant-nos a la nostra taula, com en les dues ocasions anteriors–, del qual oferim també algunes mostres:

SENYALS REFERENCIALS- Temps: “E a este tempo”, “a quatro mezes”, “E depois que”, “E quando foy o dia do prazo”, “pouco tenpo”, “Em outro dia

em grande manhã”, “oito dias de nouembro na era de mil anos” (IIIC, pp.26-29); “duos messes e cinco dias”, “e quando foy a luz”, “e des ali a diante”, “E entom” (IVC, pp.29-30).

Espai: “em este lugar”, “por fazer romaria a santiago”, “destorga ataa Leom e ataa coinbra”, “fora da uilla”, “entrou em portugal”, “acerca do rio” (IIIC, pp.26-29); “pera portugal”, “em gimarães”, “armaromsse ally todos e atenderomno hi”, “E foisse a toledo”, “polla porta”(IV C, pp.29-30)

SENYALS INTENCIONALS- Tendenciositat: era o melhor homem darmas per seu corpo que se podia saber”, “que he muy boom fidalgo” (IIIC, pp.26-27); “qué era em aquella sazom o melhor homem despanha que Rey nom fosee” (IVC, p.29). Cortesia: “pesse a deus”, “se deus quiser” (IVC, pp.29-30). Captació (personatge): “meu filho”(IVC, p.29).

INDUCTOR: “Conta a estoria”, “destas cousas e outras muitas, que aquy nom dizemos”, “E por este pecado foy despois feito hum moesteiro que chamam sobrado”, “E esto se conprio despois segundo uos a estoria deuisará em seu logar”, “E desto que elles assy fallarom non souberom parte se nom muy poucos”, “Mas agora leixaremos aquy a fallar, e tornaremos ao principe dom affomso...”, “como dissemos”, “como ia ouuistes” (IIIC, pp.26- 28); “E veerom todos muy bem guissados a hum lugar que chamon valdeuez”, “ca todos os cassamentos de espanha eram muito seus achegados em parentesco” (IVC, p.30)

MIMICA de l'ORALITZADOR: “beyjoulhe a mãşao”, “E quando foram ante elle poseronse todos em giolhos”, “e tirou a espada e quiseralhe cortar a cabeça”, “lhe mostrou todas as feridas que ouuera em seu corpo” (IIIC, pp.28-29); “nom cortasse o braço pollo couodo”, “E deromlhe entom o caualo, e uistio sa pelle e cingio sa espada”, “com esta minha espada” (IVC, p.30)

Si d'acord amb la bibliografia portuguesa consultada acceptem la versió de la *III Crónica* com a la més desenvolupada literàriament i, per tant, més allunyada de l'estadi oral, ens resulta significatiu que aquesta mantingui –pel que fa a la seva capacitat dramatitzadora– el to marcadament expeditiu que transmeten els diàlegs en episodis com el de la tria del bisbe o la conversa amb el cardenal enviat de Roma. Podem pensar, per tant, que la creixent narrativitat comprèn l'efectisme sobre el receptor d'aquestes estructures sintàctiques. Ara bé, la versió de la *III Crónica* que fins aquí no s'allunyaria de la de la *IV Crónica*, té els seus signes diferenciadors. Ja Saraiva, en el treball abans esmentat, ha fet un complet buidat en aquest sentit. Nosaltres destacaríem ara com a mostra, per exemple, que on la *IV Crónica* diu “e tambem sabemos que ueo deus em na uirgem santa maria” (p.30), d'una manera que cal entendre més immediata amb la sensibilitat popular, la *III Crónica* aprofita per introduir tot un periode ja codificat per la literatura religiosa: “e tam bem sabemos como o filho de deus descendeo do ceo e encarnou na uirgem santa maria per obra do spiritu santo e procedeo della sem curroçom, e

como morreo em a santa uera cruz por remiir os pecadores, e como resurgio e como ascendeo ao ceo e see aa destra do padre donde hade uiir iulgar os uiuos e os mortos,...” (p.28).

Seguint la mateixa línia dels altres exercicis contrastius presentats –la d’assenyalar les diferències i els increments narratius–, voldríem plantejar aquí la següent qüestió a manera d’hipòtesi: en la mida en què els fets concernents a Afonso Henriques en la *IV Crónica* són deixats de banda per referir els dels regnats posteriors, és a dir, es talla el seguiment de la informació fonamental per introduir-ne una altra de complementària, caldria pensar que es tracta d’un increment cronístic. Es podria parlar, fins i tot, d’un joc “meta- cronístic” si se’ns permet el terme. Mentre que la *III Crónica*, encara que també té els seus increments, aquests ens semblen d’ordre més narratiu. Ens referim, posem per cas, a la substitució del personatge de Soeiro Mendez de la *IV Crónica* pel d’Egas Muniz en la *III Crónica*, el qual –al marge de la seva historicitat, segons ha demostrat Saraiva– permet la relació de la visita d’aquest cavaller a Toledo, la presència narrativa del qual no és oblidada perquè, més endavant, quan es parla d’un altre personatge parent d’aquell, es fa referència a la seva mort. Significatives així mateix ens semblen les breus presències de les dues velles en aquesta versió de la *III Crónica*, una que fa veure al rei que els seus cavallers se n’ha anat de la llengua (p.28), i l’altra la que apareix com a col.laboradora dels cavallers cristians en la presa de Santarem (p.29). No acabem d’entendre, en canvi, perquè la tendència a la novel.lització que es troba en la *III Crónica* renuncia a l’efecte tremendista de la versió de la *IV Crónica*. Resulta poc convincent el pensar que obligatòriament els estadis culturals que comencem a reconèixer com a oral i literari han d’estar diferenciats per una major o menor cruesa. Creiem més aviat que la *III Crónica*, portada del seu impuls magnificador, volgués sostreure la figura d’Afonso Henriques d’aquell ignominiós final.

IV.- Quedi clar que no hem intentat assenyalar els trets caracteritzadors d’una tradició peninsular davant l’altra. Ha estat el nostre propòsit mostrar, per mitjà d’uns fragments cronístics escollits a títol d’exemple, algunes de les estratègies expressives per les quals opta el discurs narratiu en el marc historiogràfic i que, potser, es remunten a un moment en què encara no estaven prou diferenciats l’estadi oral i l’estadi de l’escriptura o, almenys, emissor i receptor no els sentien com a essencialment allunyats.

Dolors MADRENAS TINOCO
Juan M. RIBERA LLOPIS

EDICIÓ de TEXTOS (abreviatures emprades)

- PCG=*Primera Crónica General* / CG1344=*Crónica General de 1344*
 MENENDEZ PIDAL, R., (1934): *La leyenda de los Infantes de Lara*, Madrid, Centro de Estudios Históricos
- LDF=*Libre dels Feyts* / BD=*Crònica de Bernat Desclot* / RM=*Crònica de Ramon Muntaner*
 SOLDEVILA, F., (1971): *Les Quatre Grans Cròniques*, Barcelona, Ed. Selecta
- IIIC / IVC= *III i IV Chronicas Breves de S.Cruz* (MDCCCLVI), Portugaliae Monumenta Historica, vol.I

CRÍTICA REFERIDA

- ALVAR, C. y ALVAR, M.
 (1991): *Epica medieval española*, (ed.), Madrid, Ed. Cátedra
- ASPERTI, S.
 (1993): “La qüestió de les prosificacions en les cròniques medievals catalanes”, *Actes del Novè Col.loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Alacant-Elx, 1991), Barcelona, Abadia, pp.85-137
- DEYERMOND, A.
 (1987): *El Cantar de Mio Cid y la épica medieval española*, Barcelona, Ed. Sirmio
- LINDLEY CINTRA, L.F.
 (1983): *Crónica Geral de Espanha de 1344*, ed. crítica do texto português, Lisboa, Academia Portuguesa da Historia, vol. I
- MADRENAS TINOCO, D., RIBERA LLOPIS, J.M.
 (1993-1): “Oralitat i narratologia: hipòtesi de treball sobre la narrativa breu en prosa”, *Actes del Novè Col.loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Alacant-Elx, 1991), Barcelona, Abadia, pp.167-187
 (1993-2): “Oralitat i narratologia: de la Història de Jacob Xalabín a la *Tragèdia de Caldesa* de Joan Roís de Corella”, *Actas do IV Congresso da Associação Hispânica de Literatura Medieval*, Edições Cosmos, vol. II, pp.307-313
- MENENDEZ PIDAL, R.
 (1934-1): *La leyenda de los Infantes de Lara*, Madrid, Centro de Estudios Históricos.
 (1934-2): *Historia y epopeya*, Madrid, Ed. Hernando
 (1942): *Poesía juglaresca y juglares*, Madrid, Espasa-Calpe
 (1951): *De primitiva lírica española y antigua épica*, Buenos Aires, Espasa-Calpe
 (1973): *Floresta de leyendas heroicas españolas*, Madrid, Espasa-Calpe
 (1980): *Reliquias de la poesía épica española, acompañadas de Epopeya y Romancero I*, introd. de D. Catalán, Madrid, Gredos
- MONTOLIU, M. de
 (1959): *Les quatre grans Cròniques*, Barcelona, Alpha

- RIBERA LLOPIS, J.M.
 (1991): “Intertextualidad y literariedad: las Cròniques catalanas, texto confluyente”, *Actas II Congreso Internacional de la A.H.L.M.* (Segovia, 1987), Universidad de Alcalá de Henares, vol. I, pp.683-690
- RIQUER, M. de
 (1984): *Història de la Literatura Catalana*, Barcelona, Ariel, vol. I
- RODRIGUES LAPA, M.
 (1981): *Licões de Leteratura Portuguesa*, Coimbra, Coimbra Ed.
- SARAIVA, A.J.
 (1950): *História da Cultura em Portugal*, Lisboa, Jornal do Foro, vol.I pp.153-165
 (1968): *Sobre o texto da tradição épica de Afonso Henriques*, Les Langues Nèò-Latines, n. 183-184, pp.26-47
 (1991): *A épica medieval portuguesa*, Lisboa, ICALP
- SARAIVA, A.J., LOPES O.
 (1979): *História da Literatura Portuguesa*, Porto, Porto Editora
- SOBRE, J.M.
 (1978): *L'èpica de la realitat. L'escriptura de Ramon Muntaner i Bernat Desclot*, Barcelona, Curial Eds.
- SOLDEVILA, F.
 (1957): “Un poema joglaresc sobre l'engendrament de Jaume I”, *Estudios dedicados a Menéndez Pidal*, Madrid, vol. VII, pp.71-80
 (1971): Pròlegs a *Les Quatre Grans Cròniques*, Barcelona, Ed. Selecta, pp.1-126.